

[א"ה, הגיע לידינו מתשובה זו עוד מהדורה אחרת מה שהשיב רבינו, ומפני דברים שנתחדשו בו ראינו לנכון להדפיס גם את זה].

ד' שמות תשכ"ג.

בין המוליך השופכין תחת הקרקע וכפי ההשערה צאין והולכין עד תוך הנהר או הים, ודאי מקיים צוה מאחז"ל קוצרן נדיק.

ומה שהעיר הדר"ג דקצורה צמים לאו שם קצורה עליה, שמי תשובות בדבר, חדא דזיל צמר טעמא דלפי טעם הנגלה שלא יבואו לידי מדרס בני אדם הרי גם צוה נשמרין מזה. ועוד אפילו אח"ל דיש צוה ענין סגולה לעשות כפי המפורש בלשון חכמים קצורה, הרי הם נכנסין עם המים תחת הקרקע ועד שבאין אל הים הם מכוסין תחת הקרקע וגם אח"כ כשבאין לים הגדול יש לחלות שנשקעין עד הקרקע, ואפשר לומר דהוא קרוצ גם לסוג שורפן חסיד לפי פרש"י דהרי צוה יותר רחוק המציאות שיחגלו וידרסו בני אדם עליהם, מבאופן קצורה פשוטה.

ולענ"ד דהמחמיר לגנוס במקום צנוע ואח"כ שורפן, לא עלתה בידו להיות בכלל שורפן חסיד, דהרי כל עיקר החסידות צוה לחוש גם על חשש רחוק אולי יחגלו מקצורתם, וא"כ גם צוה יש חשש מה אולי אדהכי והכי עד שיבוא לשורפן יארע איזה סיבה שיחגלו ממקום גניזתן, והנסיין מעיד שהוא חשש קרוצ, א"כ הרוצה להיות בכלל חסיד צוה צריך להחמיר לשורפן מיד, אולם מצד ענין לבצר רוח הטומאה מן העולם נראה דשריפה יותר מעלה מקצורה דע"ז מתבאר לגמרי כאשר העיר הדר"ג מדברי הזה"ק בענין הציפרנים של אשה נדה, ומה מאוד היה נכון להנהיג שהנשים המסירין ציפרניהן סמוך לטבילתן יחמירו לשורפן אך קשה הדבר במדינה זו.

והנני בזה דושת"ה באה"ר.

שלום וישע רב לכבוד ידידי הרב הגאון הצדיק חו"ב סועה"ר נודע בשערים המצויינים בהלכה בנש"ק וכו' וכו' מוה"ר שלו' יחזקאל שרגא שליט"א אבדק"ק טשעשינוב יע"א.

אחדשתה"ר באהבה וכבוד, לעשות רצון הדר"ג חפצתי להשיב חו"ד בענין אשר הציע בקונטרסו המלא בקיאות ואני אין עתי ברשותי להאריך כרצוני ואנקוט נפשי בקצרה הנלענ"ד בס"ד.

בענין גניזת ציפרניים שאמרו חז"ל (נדה י"ז ע"א) שורפן חסיד קוצרן נדיק וכו' איך להתנהג צוה כאלו שקשה לקיים בהן שריפה, אם לנזרן במקום מיוחד ולעשות מדורה אח"כ לשורפן או להכניסן לניור המוליך השופכין לחוך.

הנה אם רצונו הגאונים בספרי תשובותיהם אמרו אין לנו עסק בנסתרות ועלינו רק למשקל ולמטרי בחלק ההלכה, אכן יחמי דיתמי מאי נענה בתרייהו. והנה לפי משמעות הגמ' ופרש"י ותוס', העיקר להזהר שלא יבואו לידי מדרס בני אדם, ועל כן השורפן החושש גם לחשש רחוק אולי יחגלו באיזה אופן מקצורתם ואינו סומך על קצורה הוא חסיד שעושה לפניו משורת הדין, דמן הדין אין לחשוש לחשש רחוק שהוא בכלל מיעוטא דמיעוטא, והקוצרן הסומך עצמו על עיקר הדין דאין לחוש למיעוטא דמיעוטא הוא נדיק, וא"כ לענ"ד פשיטא דהמשליכן לחוך

סימן קג

בענין זמן מוצאי שבת לשיטת רבינו תם.

אחדשתה"ד"ג באהבה וכבוד.

הנני בזה להשיב על דברי מכתב נועם יקרת מעכתה"ר אשר הגיענו ועוררני בו אודות הלוח שהוציאו בני ישיבתנו לאורה [ושם נדפס רק הזמן של צאת הכוכבים סתם, והוא מוקדם משיטת רבינו תם, אבל הזמן של מוצאי שבת קודש לא נדפס כלל] שיוכל להיות נצמח ממנו מכשול מזמן צאת הכוכבים שבו לסמוך עליו לענין מוצאי שבת, ואשיב על ראשון ראשון.

[תש"ג לפ"ק, פאפא יצ"ו].

מרוכב ערכות, רבוא רבבות, ברכות וטובות, לכבוד ידידי הרה"ג המאור הגדול לממשלת התורה ויראה, מפורסם בחסידות, ולו עשר ידות, במעלות ומדות, עורך מערכות, בפלפול הלכות, בסברות נכוחות, וכו' כש"ת מו"ה שמעון ישראל פאזען שליט"א האבדק"ק שאפראן יע"א.

כוכבים [המוקדמים], כגון לענין חינוך הנוול צין השמשות בתוך ג' רבעי מיל שקודם כוכבים אלו וכיו"צ לענין הפסק טהרה, על כן סמכתי על האזהרה הכתובה בראשו שלא לסמוך על זה, ואמרתי להם שגם בלשון המדינה יכתבו אזהרה ע"ז, אבל לא כתבו אלא בקצרה וזייתי עתה שיפרסמו גם בלשון המדינה עוד הפעם אזהרה על זה בציבור יותר, ולגבי זמן מעריב בזמנה לא הייתי חושש מה שהצ"צ סומכין ע"ז, מאחר שבלא"ה אפילו להתפלל ציוס איכא מנהגא דלדעת כמה ראשונים סגי בק"ש שעל המטה.

מורה נבוכים

ומה שהדר"ג כותב שהדבר מציא לידי קלקול שהצ"צ יסבירו שזמן מולאי שבת שעושה הרב הוא חומרם בעלמא כאשר נוכח לדעת בעירו, הנה עמו אנכי בלערא בענין זה, שגם אלי באים אנשים אפילו יראים ושלמים בתרעומות למה אני מחמיר כל כך, וגם על כ"ק אאמו"ר הגה"צ זללה"ה התרעמו, ומה מאוד קשה לפעול שיקבלו הדברים שהזמן הזה מדינא הוא ולא חסידות, אבל לא בשביל הלוח הזה אלא מטעם שרואין לכמה רבנים בגלילות אלו שמקילין הרבה בזה וכאן הבן שואל וכי הם אינן

בריש כל אחוץ התנצל כהד"ג על שלכאורה יש לשאול על זה מי שמך לאיש, וע"ז אחפלא מאוד וכי זה צריך התנצלות וכי דרכן של ת"ח כשעורר אחד לחצירו על דבר איזה מעוות לתקן לשאול שאלת מי שמך לאיש, הלא אדרבה ואדרבה כך נטונו וכך חובתנו וכבר אמחו"ל (ערכין ט"ז ע"ב) על כיוצ"צ שצריך להוסיף אזהרה לקיים מה שנאמר הוכח לזכרם ויאזהב, ואני אומר להד"ג ישר כוחו וחילו לאורייתא.

והנה הד"ג כתב שבדאי לא שאלו עמתי בדבר זה, הנה האמת אגיד שהרבה הייתי נצוץ אם להניח להדפיס בלוח זמן זאת הכוכבים מהני טעמי שכתב הדר"ג, אבל מחמת דלאו מילתא חדתא הוא שכבר היה נדפס כזה מלפנים, היה קשה עלי לזוהר להשמיט זאת, ודמיית מאחר שאין דרך בעלי בתים לעשות לעצמן זמן מולאי שבת בלי שאלת חכם מורה שלהם ולגבי המורה גופא צויתי לציין בהקדמה לדעת שאין זה מוסמך כלל לגבי מולאי שבת מאחר שיש בזה כמה עיקולי ופשוטי כמבואר שם*), ולכתוב בו זמן מאוחר שיהא ראוי לסמוך עליו למולאי שבת גם זה היה קשה, כי באמת לחומר צריך לחוש גם להנך

(*) [א"ה, ראינו לנכון להעתיק הלשון הנדפס שם (בראש הלוח שיצא לאור ע"י חברת "קהלת יעקב" בעיר פאפא לשנת תש"ג) מה שנוגע לענין זמן צאת הכוכבים. וז"ל שם]:

אבל לא לענין דאורייתא בפרט גבי שבת ויו"ט דחמירא, וע"ע מש"כ הרב מהרש"י ז"ל בעל המניא בסיפור שלו בסדר הכנסת שבת דנראה מדבריו דגם הכוכבים קטנים קשה לסמוך לסתם אדם דינונים היינו בגודל גופם צרקים וגם באורם שנקראים בהם זכי הראות עיי"ש, ועיין עוד מש"כ במשנה ברורה סי' ר"ג (סק"ד) בשם הגר"א ועוד פוסקים דלא סגי בג' כוכבים קטנים אלא אם נסתלק כל האדמיות מכיפת הרקיע באותו ז' ששקפה החמה, מכל הלין טעמים אין ראוי לסמוך על הלוחות בענין מולאי ש"ק ויו"ט, ותו איכא שיטת ר"ת דמשקיעת החמה עד זאת הכוכבים איכא שיעור מהלך ד' מילין דהיינו 72 מינוט והכוכבים דנראים לפני זה הוי כוכבים גדולים, ולכמה פוסקים דמיל הוא 22 וחצי מינוט (או 24 מינוט) הוא עוד יותר, והגם לדעת כמה פוסקים אינו שזה בכל מקום אלא הכל לפי האופק של אותו מקום, וגם מהשנין בזה שעות זמניות כמבואר באורך במשנה ברורה סי' רס"א (פ"ק כ"ג) ועוד פוסקים, מ"מ המדקדקין נזהרין לחשוב לענין מולאי שבת שיעור ד' מילין 72 מינוט אחר שקיעה"ת, ובקין שהימים ארוכים יש מדקדקין לחשוב הד' מילין כהמחמיר שביעור מיל, ואשרי להם, ואפילו במקומות שאין מחמירין כל כך אסור להורות לעצמו מתוך הלוח רק ע"פ הרב המורה שבעירו והוא צריך לידע מכל הנ"ל ועפ"י יצרר לעצמו זמן מולאי שבת [עכ"ל הלוח הנ"ל].

ולענין זמן זאת הכוכבים ראיתי ג"כ לתפוס דעת המחמיר שבלוחות וכו' דהיינו זמן המאוחר שעפ"י רוב זהו לחומר, אמנם ראיתי דלא די בזה כלל לזאת מידי ספק כי הרב וכו' כותב בהקדמתו וכו' שדקדק על זמן כוכבים דינונים לא גדולים ולא קטנים, ובאמת קיי"ל בשו"ע אור"ח סימן רל"ה (סעיף א') לענין זמן חפלת ערבית ובסימן רל"ג (סעיף ב') לענין מולאי שבת קודש דבעי דוקא קטנים, שאין אנו בקיאים איזו דינונים, ורק לענין תענית דרבנן מבואר בסי' תקס"ב (סעיף א') דסגי בדינונים, ותו דכתב בתפארת ישראל פ"ב דשבת (יפ"ח אות ס"ד) דבעינן ג' קטנים לצד מג' דינונים, ודבריו מסתברים לפי המבואר בשערי תשובה ריש סימן רל"ה בשם כמה פוסקים דגם כוכבים הגדולים בתחילת יציאתם נראים כקטנים. ותו דהחכם וכו' כותב בעצמו דע"י שאין זמן שנה אחת מכון לגמרי לחברתה גם בחדשי חמה שנקאלענדער על כן יוכל להיות שאין הזמן שבלוח מכון עד ה' מינוט, על כן הוא מזהיר דלענין מולאי ש"ק יוסיפו על זמן זאת הכוכבים שלו לכל הפחות ששה מינוט ואז יהא בטוח (לדעתו) שקיים חוספת שבת מינוט א' עכ"ד. ובאמת אכתי לא סגי דהא בעי קטנים מיהם, מה"ט ראיתי לנכון להוסיף עוד על זמני הלוחות הנ"ל בלאת הכוכבים ד' ה' מינוט, ואעפ"י אין ראוי לסמוך על זה רק לענין דרבנן כגון בתענית וכמבואר בשו"ע דסגי בזה כוכבים שהם לעינינו דינונים,

חוששין לחילול שבת קודש ח"ו, וקשה לת"ח לדבר סרה שבתאמת שלא כהוגן עושין, וע"כ אני אומר כלשון הגמ' (ברכות ל"ט ע"א) לא על המלגלג אני כועס אלא על המזבז, דע"ז סוברין שמי שמחמיר להוסיף דהוא רק חסידות בעלמא, ומה גם שרואין צעמון הארטאדקסי הזמן הנכתב לפעטט, וזה יותר גורם מאשר הלוח גורם, כי זהלוח אינו מבואר שהוא למוצאי שבת משא"כ צומן דשם, ואם הצי"ד דשם מתרצין עצמם שבהכרח ליכנס שם בפירצה דחוקה אצל למה לפרסם זאת בעולם שילמדו ממנו למקום אחר. ולכל הפחות הי' להם (וכן שאר הרבנים שכיו"צ) לפרסם כל אחד במקומו שזמן זה אינו מוסכם לכל הדיעות, ושהמדקדקין לא יסמכו ע"ז באיסור סקילה רק יוסיפו עליו כך וכך.

ואני הצעיר כאשר צאתי לכאן לטובה, רציתי ג"כ להנהיג כאשר הורגלתי מגליל התחתון לדקדק להיות זמן מוצ"ש 72 מינוט אחר שקיעת החמה וכמש"כ בטה"ק דברי יחזקאל מהגה"ק משיניווא זצ"ל בסופו במכתב להג"ה מקליין ווארדיין עיי"ש שכן מקובל בידו מהגה"ק מצעלזא זי"ע, אצל לא עלתה ציד, שבאו אלי אנשים צתרעומות למה אני מחמיר עוד יותר מחומרת כ"ק אאמו"ר הגה"צ זצ"ל, ואמר דכשהחילוק גדול כל כך בין זמן שלי לאידך זמן של קהלה האחרת דפה אזי ימשכו הרבה אנשים אחר אידך זמן, ונתקיים בנו צעוה"ר וכו', ושיערת דעמי שמסתמא זה היה טעמו של אאמו"ר זלה"ה אשר גם לי היה קשה קושיית הד"ג על מנהגו שאף שקצב תמיד זמן מוצאי שבת 75 מינוט אחר זמן הדלקה דערב שבת, אצל לא העמיד הזמן דערב שבת סמוך לשקיעה, כי חשש לחשש הנ"ל שלא לאחר יותר מדאי הזמן דמוצאי שבת דע"ז יותר יסבירו שהוא רק חסידות, וכפי השערתי צקין העמיד זמן הדלקה דערב שבת סמוך לשקיעה, עד לערך 6 או 10 מינוט לפני השקיעה, באופן שהזמן דמוצאי שבת היה עי"ז קרוב ל-70 מינוט אחר השקיעה, ובחורף הרחיק להקדים יותר כיון שאז רואין שכבר קודם לזה הרקיע כמעט מלא כוכבים וגם האדמימות שבמערב אינו מחזיק כל כך זמן בחורף, ועכ"ז לא שינה הזמן של 75 מינוט בחורף דע"ז הרויח אז לקיים בערב שבת גם שיטת הרא"ם שהצי"ח (בסי' רס"א) החזיק בה כידוע.

והנה לא זכיתי לישא וליתן עם אאמו"ר הגה"צ בדבר זה בפרטות, אך דכירנא שאמר לי פעם אחת שהסומכין

על הכוכבים אשתמיטתא להו דלריך להיות הכסיף התחתון והעליון, דהיינו שיסתלק כל האדמימות שברקיע צ"ד מערב ובקץ נמשך זה הרבה, ומצאתי שכתב כן בכתביו (שו"ת משפ"ק לעקב חלק אור"ח סי' י"ח) בתשובה שהשיב לאחד ע"ד הזמן שעושה מאוחר במוצאי שבת קודש, שאינו ממילי דחסידותא אלא מדינא, דמוכח מיו"ד סי' רס"ז סעיף ה' דאפילו אכוכבים קטנים אין לסמוך כל שהרקיע מזהיר כעין אורה של יום, וכבר כתב שם בחידושי ר' עקיבא איגר בשם הפר"ח דצוה מיושב סמירת ב' סעיפים סעיף ה' וסעיף ו' עיי"ש. וגם הביא מדברי הגר"א שם דאין לסמוך אכוכבים כל זמן שהרקיע מאדים דכן הוא מדינא דגמרא (שבת ל"ה ע"א) דכל זמן שלא הכסיף העליון והתחתון בין השמשות, והביא גם מדברי התוס' דשם (ד"ה מרי) דהכוכבים שנראין מקודם יש להסתפק בהם אי מקרי צינונים והרבה פעמים נמשך האדמימות דרקיע צ"ד מערב הרבה אחר שנראין ג' כוכבים שהם לעינינו קטנים, ועל כרחק ז"ל דמש"כ בשו"ע אור"ח בסי' רצ"ג לענין מוצאי שבת דסגי בג' כוכבים קטנים היינו אחר שכבר הכסיף הרקיע אלו תוכן דבריו.

ובאמת יש להפליא אמאי לא הביאו הפוסקים הרמב"ם והטור והשו"ע הך דינא דהכסיף לידע דכל זמן שלא הכסיף עדיין בין השמשות, ובשו"ע רק מכללא אחמר מיו"ד סי' רס"ז ולא בפירוש איתמר, (וגם אינו מוכרח דהיינו דינא דהכסיף דגמ', שהוא צמערב או כנגדו צמזרת, משא"כ דינא דהשו"ע שם הוא שהרקיע מזהיר במקום הכוכבים דמתמת זה נראים הגדולים קטנים, וכמו שהסבירו הצרכי יוסף ועוד אחרונים, ואכתי מנא לן דאם במקום הכוכבים הכסיף דבעי עוד הכסיף צמערב), ואיך פוסקים לא הזכירוהו כלל, ועל הטור י"ל דלא תקשי, שהוא כתב בסי' רצ"ג הזמן שמוחר במלאכה במוצאי שבת הוא שיעור הילוך אלף ות"ק אמה אחר שקיעת החמה ועיין בצ"י שז"ל אלף ותקמ"ט אמה.

אלא דלכאורה גם זמן סימן דהכסיף אינו שוה לכו"ע, דלפי מה שסוברין כמה פוסקים הגר"א והר"מ אלשקר (סי' נ"ו) צדעת הגאונים דג' רבעי מיל אחר שקיעת החמה הוי לילה, א"כ תקשי גם אפלוגתא דר"ת והגאונים אותו קושיא שהקשו התוס' אפלוגתא דתנאים נחזי אנן אימתי הכסיף תחתון וג' רבעי מיל קודם לזה הוי בין השמשות, וראיתי להד"ג שהעיר בזה וכתב דז"ל דיש חילוק ציניהם גם בסימן דהכסיף באופן השחרות, אצל

להכסף, כדמוכח בגמ' דתרווייהו רב יהודה אמר שמואל אמרם, וגם הרי"ף והרא"ש הביאו תרווייהו, וכפי הנראה מזה הפוסקים הנ"ל ס"ל דמדהציאו בגמרא הך דרב יהודה אמר שמואל דאמר כוכב אחד יום שנים בין השמשות וכו' באחרונה אחר פלוגתא התנאים, מכלל דעל פי הך סימן אין לורך עוד לסימן של התנאים בפלוגתייהו, דסימן זה ברור יותר, ולא הוי ס"ל מש"כ התוס' דמשו"ה בעי סימן דהכסף דכל זמן שלא הכסף יש לספק שמה כוכבים גדולים הם, וכן המחבר בשו"ע שם שפסק דבעי קטנים משום דאין בקיאות צנינונים, כפי הנראה דכיון דמתמרינן לבעי קטנים תו אין צריך להסתפק שמה לא הכסף כיון דאפילו צנינונים זמנם כשהכסף, ועל כרחק נ"ל כן דלהרמב"ם והשו"ע זמן ג' כוכבים מאוחר מזמן דהכסף דהרי מצואר בגמ' דזמן דר' יוסי מאוחר מדר' יודא ולר' יוסי צריך להמתין עוד אחר שהכסף תחתון והעליון אחז זמן, (ולפ"ד הרא"ש הוא כדי הילוך מ"ט אמה), וצמולאי שבת הלא קי"ל לחומרא כר' יוסי, וא"כ הרמב"ם והשו"ע דלא הביאו כלל לא דרב יודא ולא דר' יוסי אלא סימן דבג' כוכבים מכלל דזה אף לר' יוסי סגי, ואין להקשות מדרב יהודה אמר שמואל דאמר סימן דכוכבים ולעיל אמר כר' יודא, די"ל כיון דהחילוק קטן הילוך נ' אמות לא דק בזה במימרא קמייחא, כן נראה לענ"ד בדעת הפוסקים שלא הביאו הך דהכסף, דס"ל דג' כוכבים קטנים לעולם אין נראין אלא אחר שהכסף, ואם אירע שנראין קודם על כרחק טעות הוא ואין אלא גדולים, אלא שמחמת שהרקיע מזהיר כעין אורה של יום נראין כקטנים, וכהאי דיור"ד סי' רס"ב סעי' ה', וע"כ סגי כשמכיר שצאמת קטנים הם.

ואולם זה נאמר לדידהו דהוי זכי הראות לראות בכוכבים היה די להחמיר בדמקום צנינונים דבגמ' מצריכין קטנים כנ"ל, אבל לאנן יתמי דיתמי חשכו הרוואות בארצות השמים ובקל נוכל לטעות אף במה שנראה לעינינו קטנים, וכהאי דיור"ד סי' רס"ב, ע"כ אם נראה לנאח מידי ספק צריכין להדורי גם אסימן של התנאים דהיינו הכסף ולהמתין אחר זה עוד זמן קטן משום דר' יוסי, ולא אם נראין ג' כוכבים קטנים לעינינו יאלנו מידי ספק וכדעת התוס' הנ"ל דקודם שהכסף יש להסתפק אם הם צנינונים, ומינה דאחר זה אין להסתפק עוד.

ולפי דרכינו למדנו ישוה לקושית הצ"י בסי' רנ"ג על הטור שלא הביא הך דרב יהודה אמר שמואל כוכב

לענ"ד אינו מוכרח דכבר כתב הגר"א בדעת הגאונים דהא דעינינו רואות שיש הרבה יותר מג' רבעי מיל מתחילת השקיעה עד לילה היינו לפי שזה משתנה לפי המקום ולפי האופק והגמרא מיירי באופק צבלי או ארץ ישראל עיי"ש, וא"כ לפי מה שנראה דר"ת לא נחית לחילוק זה והוא מיירי באופק שהוא כעין שלנו, א"כ א"ל לומר דיש פלוגתא ביניהם מה הוא הכסף, דר"ת מיירי באופק שהסימן דהכסף הוא אחר שיעור ד' מיל מתחילת השקיעה.

שוב עיינתי במרדכי פ' במה מדליקין (סי' רנ"ג) בענין הא דאמרינן (שם ל"ה ע"ב) דאחון דלא בקיאי בשיעורא דרבנן, דמוכח מדבריו דהכסף הוא הרבה לפני זאת הכוכבים אלא דכתב דר' יודא דאמר שיעור הכסף ללילה לא ס"ל הא דאמרינן בכל דוכתא דעד זאת הכוכבים יממא הוא, עיי"ן פי' דבריו בפ"י בגדי ישע שעל המרדכי (בדפוס ווילנא), ואם כדבריו היה מתורץ הא דהשמיטו הפוסקים סימן דהכסף, אבל דבריו נ"ע מאוד דהא תרווייהו רב יהודה אמר שמואל אמרם, זמן דהכסף זמן דכוכבים, ואין אפשר דיש חילוק רב ביניהם. ואף דמהא דפליגו רבה ורב יוסף משמיה דרב יהודה אמר שמואל בפ"י הברייחא דמשחשקע החמה, י"ל דפרושי קמפרשי לברייחא ולדידהו לא ס"ל הכי אלא כאידך ברייחא דכוכב אחד יום וכו', אבל הא אמרינן עלה ואזדו לטעמייהו וכו' והנך מימרי דרבה ורב יוסף משמיה דרב יהודה אמר שמואל דג' חלקי מיל או ב' חלקי מיל לאו אברייחא קאי, ומשמע ודאי דהכי ס"ל וכיון דהוא שיעור אחד עם הברייחא דקמני הכסף סימן ללילה ורב יהודה אמר שמואל גופא אמר כוכב אחד יום א"כ מוכח דחד שיעורא הוא, וראיתי בפ"י הרלנ"ח על הל' קידוש החודש (פ"ב ה"ט) דכתב ג"כ דאין לומר דהנך ב' שיעורי פליגו מטעם הוכחה הנ"ל וא"כ דברי המרדכי נ"ע. ובלא"ה יש לתמוה על דבריו ממה דאנו רואין בחוש דזמן דהכסף אינו מקדים לפני זאת הכוכבים ולפעמים עוד מתאחר.

ואולי גם הך מילתא אם זמן דהכסף קודם זמן דזאת הכוכבים או איפכא משתנה בכל מקום לפי האופק ואין כל המקומות שוין בזה, וכיון דבגמרא מוכח דכך הוא שיעור דר' יודא ור' יוסי א"כ היינו הך דהכסף ומעט אח"כ כר' יוסי, אבל בשו"ע דלא הזכיר מזה וכן הרמב"ם שלא הזכיר רק זמן דג' כוכבים הו"ל להזכיר לידע דהכוכבים דקודם לכן לא מיקרי צנינונים כמ"ש התוס', דהרי על כרחק הך סימן דכוכבים אינו חולק עם סימן

לשפוט מכוכבים דאס אין הרקיע מזהיר כאורה של יום הכוכבים מוכיחין דודאי כבר הכסף, ולהטור אדרבה משיעורא דהכסף יש להוכיח אכוכבים שהם צינונים ולא מכוכבים אהכסף.

והנה אן לדין יותר טוב למינקט במקום שיעור דג' רצעי מילן של הטור סימן דהכסף, אחרי שאנו רואין שהשיעור דג' רצעי מיל משתנה מקיץ לחורף וגם משתנה ממקום למקום לפי האופק, ולפי הנראה דרצינו הטור לא נחית לזה*).

אחד יום וכו' ג' לילה, רק כתב זמן של ג' רצעי מיל עיי"ש, ולפי האמור י"ל להטור אזיל שטיטת החוס' דכוכבים יש להסתפק איזה הם צינונים, ע"כ כתב שיעור דג' רצעי מיל דהוא זמן אחד עם הכסף כדמוכח בגמ' דחו אין להסתפק עוד, ואין כאן פלוגתא לדינא בין הצ"י להטור, דזמן דתרווייהו אחד הוא, אלא דבהא פליגי, דהטור ס"ל כשיטת החוס' דסימן דהכסף הוא ברור יותר, והצ"י נמשך אחר הרמז"ס דנראה דס"ל דסימן דכוכבים הוא ברור יותר. וא"כ נראה דכשיש ספק אם הכסף, לדעת הצ"י יש

(* [א"ה, עד כאן נמצא מתשובה זו מה שכתב רבינו לעצמו להשיב להגה"צ הנ"ל (וגוף התשובה ששלח למעשה לא נמצא לע"ע), ומכאן ואילך הוא מה שמצאנו רק רשימות מהדו"ק ממה שהכין רבינו להשיב להגה"צ הנ"ל].

משמעות כל האחרונים שפסו כר"ת ולא הזהירו לדקדק על שיעור ד' מיל, כגון החי אדם (עיי' חיי אדם הל' שבת ריש כלל ח' ונחמנו אדם הל' מילה כלל קמ"ט אות ו' ח' וכו').

והנה ראיתי בדברי הדור"ג שדעתו דהכסף דפירש"י השחיר, היינו שיהא לגמרי מראה הרקיע שזמערב כמו צלילה ממש. ולענ"ד פשטות משמעות הש"ס דקאמרי כל זמן שפני מזרח מאדימין ועל זה קאמר הכסף העליון והתחתון, היינו שנסתלק האדמימות, אבל שיסתלק גם הצרקה האור הממראה זמערב בתחלת הלילה זה כמדומה שנמשך הרבה אף אחר שיעור ד' מילין 72 מיוט מהשקיעה, וצפרט בקיץ. (וראיתי גם במשנה ברורה סי' רנ"ג צביאור הלכה ד"ה שירא) שדעתו דהשחיר לאו דוקא, אלא שיסתלק (האדמימות).

ועיי' בר"ן ריש פסחים בשם הראב"ד, דהא דקרי ליה אור משום דתחלת הלילה עדיין אור קא' עיי"ש, וכ"כ בחק יעקב שם (ריש סי' מ"א) דכוונתו אחר זאת הכוכבים, וזעת שהאורה המתראה זמערב מסתלק לגמרי אז אין ניכר עוד שום חילוק בין זמן זה לזמן דאמצע הלילה.

ועיי' עוד בסידור התניא בסדר הכנסת שבת, שכתב דשיטת רבינו חס תמוה דהוא נגד החוש, דהרי שיעור אחד יש מעלות השחר עד נץ החמה עם השיעור שמשקיעת החמה עד זאת הכוכבים, ובעלות השחר יש עוד כמעט כל הכוכבים, אלא דכך הלכה דבשחר אין גדר היום מתחיל מסילוק הכוכבים אלא הצרקה השחר, ובערב ההלכה דהלילה מתחיל מליאת כוכבים, וכי היכי דבשחר שיעור ד' מיל הוא מהתחלת הסתלקות הכוכבים עד נץ החמה, הכי נמי בערב שיעור הזה הוא משקיעת החמה עד סוף יציאת כל הכוכבים, אבל לילה של תורה מוקדם הרבה. וכדבריו ממש כתב גם הגר"א בסי' רס"א וציו"ד סי' רס"ב, ושם הביא כן מהירושלמי דמקשה למה בערב חשצין ליה לילה ובשחר חשצין ליה יום עיי"ש, ומכאן זה דחו לשיטת ר"ת, ובספרא זו החזיקו עוד כמה אחרונים, עיי' בספר מנורה הטהורה על הל' שבת (סי' רס"א) ובספר שצילי

והנה הדור"ג כתב עוד דברור כשמש שאין אנו יוצאין במוצאי שבת ידי שיטת רבינו חס כלל וכלל אם אין ממתינין שיעור ד' מיל אחר תחלת השקיעה אף שיש כוכבים הנראים לעינינו קטנים על כרחך אין אלו הכוכבים אשר עליהם כיונו חז"ל, ודלא כהמנחת כהן והמשנה ברורה (צביאור הלכה סי' רס"א סוף ד"ה שהוא ג' מילין ורביע).

ולענ"ד לבדי לא כן ידמה, דמלבד מה שהקשה המשנה ברורה דא"כ המחבר בשו"ע סי' רס"א פסק כר"ת, ובסימן רנ"ג שכתב סימן לילה בג' כוכבים קטנים למה לא התנה דבדי גם שיעבור שיעור ד' מילין משקיעת החמה, ועיי' עוד בצית יוסף שם שחמה על הטור שלא הביא רק שיעור דג' רצעי מיל, והיינו מסוף השקיעה, דהוא ד' מילין מתחלת השקיעה, ולא הביא סימן דג' כוכבים, ומינה מדהשמיט הוא בשו"ע שיעור שכתב הטור ולא הביא רק סימן הכוכבים, מכלל דס"ל דזה הסימן המובהק יותר ואי"ל חו לחשוב שיעור הד' מילין, דאם יש סתירה בין שני שיעורין הללו - סימן הכוכבים עיקר, אף לר"ת, דהרי המחבר בסי' רס"א פסק וסתם כדעת רבינו חס.

אבל חוץ מקושיא זו, אם נימא דסימן כוכבים לא נאמר לנו סתם בני אדם רק להחזים כוכבים שמכירין אופני הכוכבים איזה גדולים ואיזה קטנים, אבל סתם בני אדם גם בקטנים אין בקיאים, למה כתבו המחבר בסתם ובצבא מה שניכר לכל בני אדם ותפס מה שניכר רק לזכי הראות יחידי סגולה, ועכ"פ היה לו להביא שניהם. וכמו כן בסימן רל"ב צהל' ערבית לא כתב רק סימן דג' כוכבים, (וכן בסי' רס"ב ציו"ד לענין מילה, אלא דמשם יש לדחות כמ"ש התניא בסידורו דהמחבר חזר בו ממש"כ באו"ח ותפס שם כשיטת הגאונים דלא כר"ת, והוא דלא כהמג"א בסי' של"א סק"ב).

ומב' אלה מוכח להדיא דס"ל להמחבר דרק לידע איזה כוכבים הם צינונים אין סתם בני אדם בקיאים, אבל בקטנים אף סתם בני אדם בקיאים, עכ"פ שפיר יש לומר דגם ר"ת מודה דצמדינתו דרואין צניסן ותשרי דכבר קודם ד' מילין יש הרבה כוכבים מינים ממינים שונים, דשפיר הו' לילה לכל מילי, וכן נראה

סימן קד

בירור שיטת החתם סופר בענין זמן הדלקת הנרות בערב שבת.

אם היה מזדמן שאלה לענין נולד בין השמשות היו פוסקים שאחר השקיעה עדיין יום, וגם היו מקילין בנתיים לעשות מלאכה לערך רבע שעה אחר הדלקה, ואעפ"כ הוקצע זמן הדלקה בכל העיירות שבמדינתנו קודם השקיעה, והמון עם היו סוצרין שיש חילוק בין נשים לנשים מפני שאנשים אין מדליקין נרות מותרין להתאחר קצת במלאכה, אבל באמת היה זה ענין לכתחילה ודיעבד, ושפיר קאמר החת"ס כיון שהורגלנו שלא למחות בהעושיין מלאכה אחר השקיעה הרי דנקטינן דמעיקר הלכה שיטת רבינו חס עיקר.

ובאמת אני מסופק הרבה אם עדות הנ"ל מדוייקת כל כך עד שנסמוך על זה לומר דכן היה בימי החת"ס, כי ידוע ממנהגי החת"ס שהיו שוהין בבית הכנסת אחר תפלת ערבית כליל שבת קודש אחיה זמן כדי לומר ק"ש בזמנה, ולפי"ד החת"ס בהחשבון שבת"י פסחים שלכל היומר יש ל"ה מיוט משקיעה עד לאת הכוכבים א"כ וכי לא היו שוהין בתפלת מנחה וקבלת שבת ותפלת

הכוכבים דהו לילה, מאותו הטעם קשה נמי איך קושיא דבמאי פליגי, דהרי התנאים פליגי על סוף בין השמשות.

ולדברי מעב"ת לא הבנתי, דא"כ דעיקר הקישיא דנשער באתן הכוכבים שאחר הד' מילין דזהו עיקר השיעור א"כ מאי חירו בחוס' שם דמספקא להו בכל כוכבים הנראים משקיעת החמה עד שהכסף העליון אם הם צינונים אם לאו, איך מספק"ל, הא יכולין לשער ד' מילין משקיעת החמה וקודם לזה לא היו כוכבים. ומש"כ מעב"ת דלהחוס' לר' יהודה איכא פחות מד' מילין ולר' יוסי איכא ד' מילין, א"כ אכתי במאי פליגי, ועל כרחק ל"ל דלר' יהודה הכוכבים שלאחר הכסף העליון אין בהם ספק, ולר' יוסי אכתי יש שיעור ג' אמה שהכוכבים יש בהם ספק.

עב"פ מוכח לאידך גיסא דהכוכבים עיקר ולא השיעור ד' מילין, אלא דלר' יהודה כל הכוכבים שקודם הד' מילין ספיקא הו' ולאחר ד' מילין ודאי לילה, ולר' יוסי עוד מעט, ולר' יוסי באמת לא ס"ל השיעור ד' מילין והקושיא לא הו' אלא לר' יהודה לשיטתו, ולא ידעתי למה צריך הוכחות דלהחוס' התנאים מספק"ל הלא כחצו כן בפירוש.

[א"ה, עיין עוד מש"כ רבינו בשו"ת הבאות סי' ק"ד וסי' ק"ה, ובמשניות חלק יו"ד הל' מילה בענין מחלוקת רבינו חס והגאונים בבין השמשות].

החיים והשלום אל כבוד ש"ב הרה"ג מוה"ר יעקב יצחק שליט"א רב בק' מאנטרעאל.

יישר כותך על ברכתך. וע"ד החתם סופר גם בעיני יפלא, והנה ע"ד הסמירה מהתשובה (או"ח סי' פ') להא דכתב בתי"י פסחים (נכסופו), כמה פעמים מצינו בגדולים שסותרים עלמם מחיבור אחד לחצירו, כגון בהרא"ש יש כמה פעמים סמירה מחשו' לפסקים, והאחרונים מפלפלים אחיה מהם אחרון, וגם בגמרא (ב"מ דף מ"ד ע"א) מצינו לרבינו הק' צילדוטו ס"ל כך ובזקנותו כך, וא"כ אולי מהנהוג שפרעשצורג להדליק בערב שבת אחר השקיעה מזה ראייה שמש"כ בחשו' הוא במרא, והיינו אם העדות שמעידין שצפרעשצורג היו קובעין זמן הדלקת נר ערב שבת קודש אחר השקיעה הוא עדות מדוייקת שכן היה המנהג מקודם, אבל לולא עדות זו לא היה קשה לי כי י"ל דמש"כ בתי"י פסחים דזמן הדלקה בערב שבת קודם השקיעה היינו לכתחילה, כי הלא כן היה במדינתנו בזמנינו שלכתחילה הוקצע זמן הדלקה קודם השקיעה, ואעפ"כ

דוד או"ח (שם) ועוד. ואי הו' אמרינן דהכסף היינו בהסתלק כל האור המתנונץ בפאת מערב, והכוכבים שלפני זה הם כוכבים הנראין ביום, א"כ אין מקום לדברי כל הפוסקים הללו, דלפי"ו כי היכי דנעלות השחר מחיל היום בהתראות האור שבמזרח, ה"ג בערב מסתלק היום בהסתלקות האור שבמערב דהיינו הכסף ההיפוך מעלות השחר, ושיעור אחד ממש מעלות השחר עד כן החמה כמו משקיעת החמה עד הכסף. ומדלא עלה על דעתם למרן כן שיטת ר"ת מכלל דפשיטא להו דאי אפשר לומר כן, דכל אלו הכוכבים הנראים קודם שנסתלק האור שבמערב הם כוכבים הנראים ביום, ובפרט שמצואר כן צירושלמי.

[ובמש"ב הד"ג צביאור כוונת החוס' שבת דף ל"ה ע"א ד"ה תרי חילתי מיל שהקשו שם על שיטת רבינו חס דא"כ במאי פליגי דהא ודאי משעת לאת הכוכבים הו' לילה עי"ש].

הנה גם בר"ן צריש פסחים בשם הראב"ד דכתחילה הלילה [יש] עדיין אור, [וביאר] כוונת החוס' דלכאורה י"ל דפלוגתא אי לאת הכוכבים הו' לילה, וא"כ גם שיטת ר"ת מוכרחת דהא י"ל דר' יודא ס"ל דהכסף העליון [הו'] גדר הלילה, והשם דאמרינן דכו"ע מודי בנאח הכוכבים א"כ במאי פליגי, כלומר דמאותו הטעם דהקשינו הקושיא לר"ת משום דלא מסתבר דיפליג אדם על לאת